

WŁODZIMIERZ DZUN

Instytut Rozwoju Wsi i Rolnictwa PAN w Warszawie

**DUŻE GOSPODARSTWA ROLNE W POLSCE
ZE SZCZEGÓLNYM UWZGLĘDNIENIEM
WOJ. ZACHODNIOPOMORSKIEGO***

Abstract: Large Area Farms in Poland, Especially in West Pomerania Voivodship.

In the market economy environment, and especially along with the deep globalization and integration processes, the basis for each and every economic activity is its competitiveness. The analysis of our agricultural holdings' economical position, indicates that only their minor part is effective and competitive. Those are economically large holdings, usually also area large. However their share in the total number of holdings is small and highly differs depending on the geographical region. This factor distinguish negatively Polish agriculture in comparison with other UE countries in our climate zone.

The West Pomerania Voivodship concerning share of area large and economically large agricultural holdings distinguish itself positively among other voivodships, especially those from south-eastern region. That is mainly because West Pomerania

* Jakkolwiek tematem wystąpienia, według zapowiedzi, miały być wielkoobszarowe gospodarstwa rolne, to ze względu na negatywny odbiór przez społeczeństwo i polityków, nie ma takiej kategorii także we wspólnotowej typologii gospodarstw rolnych. Dlatego też lepiej mówić o dużych i bardzo dużych gospodarstwach rolnych. Posługujemy się *wspólnotową typologią gospodarstw rolnych*, która klasyfikuje gospodarstwa według użytkowanego arealu i wielkości ekonomicznej. *Gospodarstwa duże obszarowo* to gospodarstwa o areale 30 ha UR i więcej, z tym że gospodarstwa 30-50 ha UR uważa się za duże, a 50 i więcej ha za bardzo duże. *Gospodarstwa duże ekonomicznie* to gospodarstwa o wielkości ekonomicznej 40 i więcej ESU, z tym że 40-100 ESU definiuje się jako duże, a 100 i więcej ESU jako bardzo duże. Wielkość ekonomiczną gospodarstw rolnych w UE mierzy się standardową nadwyżką bezpośrednią (SGM – *Standard Gross Margin*), która jest nadwyżką wartości produkcji danej działalności rolniczej nad wartością kosztów bezpośrednich w przeciętnych, dla danego regionu, warunkach. Parametrem służącym do określania wielkości ekonomicznej gospodarstw jest Europejska Jednostka Wielkości (*ESU-European Size Unit*). Jedno ESU odpowiada obecnie 1200 euro standardowej nadwyżki bezpośredniej (SGM). Posługiwanie się taką klasyfikacją pozwala także na porównania z krajami UE.

Voivodship is considered as a so called "post state farm" voivodship. However the development pace of economically large holdings in the West Pomerania Voivodship, similarly as in the whole country, is very slow, much slower than in such UE countries as Denmark, Germany, France or Belgium. As a result we loosing distance to those countries in terms of share of economically large agricultural holdings in the arable land usage as well as in the agricultural production.

Wprowadzenie

W warunkach gospodarki rynkowej, a w szczególności pogłębiania się procesów integracji i globalizacji podstawą funkcjonowania każdej działalności gospodarczej, w tym i rolnictwa, jest jej konkurencyjność. Problem konkurencji w rolnictwie polskim pojawił się wraz z początkiem transformacji systemowej, w momencie przekształcenia się rynku rolno-żywnościowego w kraju, z rynku producenta w rynek konsumenta. Problem szybkiej poprawy konkurencyjności gospodarstw nasilił się jeszcze bardziej w związku z wejściem Polski do UE. Od tego momentu gospodarstwa rolne muszą konkurować nie tylko na rynku krajowym, ale także na wspólnym rynku rolnym UE. Zniesienie wszelkich ograniczeń w dostępie do wspólnego (unijnego) rynku rolnego zaowocowało znacznym wzrostem eksportu produktów rolno-spożywczych. Sytuacja ta jest często traktowana jako oznaka wysokiej konkurencyjności rolnictwa. Analiza sytuacji ekonomicznej gospodarstw rolnych wskazuje jednak, że przeważająca ich część jest nieefektywna i niekonkurencyjna¹ (tab. 1). Jest to obecnie w jakimś stopniu łagodzone przez coroczny wzrost wysokości dopłat. Problem konkurencyjności gospodarstw jest coraz bardziej palący ze względu na przewidywane zmiany we Wspólnej Polityce Rolnej UE, a także zapowiadane ograniczenie istniejących barier w dostępie do rynku rolnego UE dla krajów spoza Unii (w szczególności słabiej rozwiniętych) oraz ograniczenie dopłat do eksportu nadwyżek produktów rolno-żywnościowych poza UE.

W obecnych warunkach gospodarstwa w pełni konkurencyjne to te powyżej 30 ha UR i powyżej 16 ESU (zob. tab. 1). Osiągają dochód gwarantujący parytetowe wynagrodzenie za pracę i rozwój gospodarstwa (wartość inwe-

¹ Nie są w stanie ulokować swoich produktów na rynku po cenach gwarantujących im dochód pozwalający przynajmniej na pokrycie kosztów ich wytworzenia. W warunkach braku możliwości znalezienia innych źródeł dochodów rolnicy zmuszeni są jednak kontynuować produkcję i sprzedawać produkty po oferowanych cenach. Skutkuje to niską opłatą pracy rolników i ujemną stopą reprodukcji majątku trwałego gospodarstw.

Tabela 1

Wybrane wskaźniki charakteryzujące gospodarstwa rolne
będące pod obserwacją FADN według grup wielkości ekonomicznej
w 2006 r.

Wskaźniki	j.m.	Gospodarstwa według ESU*						
		ogółem	2-4	4-8	8-16	16-40	40-100	>100
Powierzchnia UR	ha	17,8	8,0	11,5	19,8	35,1	74,2	539,3
Dochód z rodzinnego gospodarstwa**	tys. zł	29,0	9,8	17,3	35,4	70,7	149,1	696,4
Udział dopłat w dochodzie	%	49,0	80,6	59,0	43,2	36,8	33,9	48,4
Dochód na 1 FWU***	tys. zł	18,9	7,6	11,6	20,3	38,2	78,7	605,4
Wartość dodana netto na 1 AWU	tys. zł	34,8	9,0	13,4	23,1	41,2	62,9	101,5
Inwestycje netto	tys. zł	1,1	-5,1	-3,2	2,6	20,6	63,3	122,9
		Gospodarstwa według obszaru ha UR						
		ogółem	< 5	5-10	10-20	20-30	30-50	> 50
Powierzchnia UR	ha	17,8	3,0	7,7	14,1	24,1	37,5	151,8
– w tym dzierżawione	ha	5,0	0,3	0,9	2,2	5,4	11,0	81,3
Dochód z rodzinnego gospodarstwa**	tys. zł	29,0	21,9	14,1	22,4	39,2	62,8	178,2
Udział dopłat w dochodzie	%	49,0	13,7	50,1	48,9	44,4	44,2	53,5
Dochód na 1 FWU***	tys. zł	18,9	16,9	10,1	13,9	22,9	35,4	104,9
Wartość dodana netto na 1 AWU	tys. zł	34,8	16,9	10,7	14,7	24,4	36,4	61,2
Inwestycje netto	tys. zł	1,1	-3,1	-3,8	-1,7	7,6	18,9	41,9

* dla gospodarstw ogółem wyniki ważone;

** w gospodarstwach rodzinnych z tego dochodu opłaca się pracę własną użytkownika i jego rodziny; w gospodarstwach prawnych jest to zasadniczo zysk;

*** dochód na 1 osobę pełnozatrudnioną nieopłaconą (użytkownika gospodarstwa i jego rodziny). Duży wzrost dochodu na 1 FWU w gospodarstwach >100 ESU wynika z tego, że w tej grupie znaczna część gospodarstw, to gospodarstwa osób prawnych, w których praca nieopłacona nie występuje, a nie zastosowano filtra.

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: *Wyniki standardowe...* (2007).

stycji powyżej amortyzacji). Z analizy danych wynika także, że część gospodarstw o areale 20-30 ha podejmuje działania zmierzające do osiągnięcia konkurencyjności. Dlatego w grupie tej przy niewielkim w sumie dochodzie na 1 FWU (niecałe 23 tys. zł rocznie – 1,9 tys. zł miesięcznie), średnio 7,6 tys. zł przeznaczane jest na rozwój gospodarstwa (ponad wartość amortyzacji). Podobna sytuacja jest w grupie gospodarstw o wielkości ekonomicznej 8-16

ESU. Z danych tych wynika więc, że część gospodarstw z grupy 20-30 ha i 8-16 ESU oraz większość gospodarstw mniejszych obszarowo i ekonomicznie zrezygnowała z walki o poprawę swojej konkurencyjności i przeznacza całość lub część amortyzacji na cele konsumpcyjne („przejada majątek”).

Taka sytuacja będzie wymuszać przemiany w strukturze agrarnej rolnictwa. Gospodarstwa chcące utrzymać się na rynku rolnym będą zmuszone do poprawy efektywności gospodarstw, przede wszystkim przez zwiększanie skali produkcji na bazie jej intensyfikacji i specjalizacji. W rezultacie proces restrukturyzacji gospodarstw będzie charakteryzował się ciągłym procesem wypadania z rynku rolnego gospodarstw słabszych ekonomicznie (przez ich pełną likwidację, likwidację produkcji rolnej lub jej ograniczenie), ale także rozwojem ilościowym grupy gospodarstw rolnych dużych ekonomicznie (z reguły większych obszarowo).

1. Rozwój gospodarstw dużych obszarowo

W warunkach polskich podstawowym czynnikiem wzrostu wielkości ekonomicznej gospodarstw rolnych jest zdecydowana poprawa ich struktury obszarowej, w tym przede wszystkim wzrost udziału gospodarstw dużych obszarowo. Wynika to z tego, że rolnictwo polskie, charakteryzuje się niską dynamiką w zakresie wzrostu poziomu zainwestowania kapitałowego i rozwoju procesu specjalizacji. Gospodarstw rolnych małych obszarowo, lub w ogóle bez UR, ale o wysokim poziomie zainwestowania (różnego rodzaju fermy np. drobiarskie, gospodarstwa ogrodniczo-warzywnicze, sadownicze itp.), a więc o dużej wielkości ekonomicznej, jest niewiele, a dynamika ich rozwoju jest słaba. W związku z tym występuje szczególnie silny związek wielkości obszarowej gospodarstw z ich wielkością ekonomiczną (tab. 2). Gospodarstwa duże obszarowo (ponad 30 ha UR) stanowią ponad 67% gospodarstw o wielkości ekonomicznej 40-100 ESU, ponad 75% o wielkości 100-250 ESU i ponad 86% o wielkości 250 ESU. Można dodatkowo wskazać, że gospodarstwa o areale 100 ha UR i więcej stanowią ponad 81% gospodarstw o wielkości ekonomicznej ponad 250 ESU.

W Polsce od początku lat 90., a zasadniczo od 1993 r., tj. od nasilenia się procesu rozdysponowania ziemi po zlikwidowanych PGR aż do 1996 r., a więc do zakończenia pierwotnego jej rozdysponowania, liczba gospodarstw dużych obszarowo (30 ha UR i więcej), a przede wszystkim powyżej 100 ha UR, rosła dynamicznie. Liczba gospodarstw 30 ha UR i więcej w 1996 r. doszła do

Tabela 2

Udział gospodarstw według grup obszarowych w poszczególnych grupach gospodarstw według wielkości ekonomicznej (w %)

Grupy obszarowe gospodarstw	Gospodarstwa według wielkości ekonomicznej w ESU		
	40-100	100 - 250	>250
Małe do 10 ha UR	14,5	14,3	9,9
Średnie 10-20 ha UR	18,1	10,6	5,1
Duże 30-50 ha UR	20,7	6,0	1,7
Bardzo duże 50 ha i więcej	24,2	10,2	3,4
– w tym 100 ha UR i więcej	22,5	58,9	81,2

Źródło: Opracowanie własne, na podstawie *Charakterystyka gospodarstw...* (2006).

32,5 tys. i jeszcze kilka lat rosła dość szybko w rezultacie wtórnego rozdysponowania ziemi popegeerowskiej. W ostatnich latach dynamika tego wzrostu znacznie osłabła. Podstawową przyczyną jest zmniejszenie podaży gruntów na rynek ziemi rolnej. W latach 2002-2007 liczba gospodarstw dużych obszarowo wzrosła z 51,5 do 61,5 tys. Mimo w sumie dość dynamicznego wzrostu liczby dużych obszarowo gospodarstw ich udział w strukturze ogółu gospodarstw, ze względu na niski poziom wyjściowy, jest wciąż minimalny i wynosi niecałe 2,4%. Jednocześnie specyfika rozwoju tej grupy gospodarstw (większość z nich powstała lub powiększyła się na bazie zakupu lub dzierżawy całości lub części zlikwidowanych PGR lub restrukturyzujących się RSP) powoduje, że wzrasta liczba gospodarstw przede wszystkim osób fizycznych i spółek z kapitałem krajowym i zagranicznym, a maleje liczba gospodarstw państwowych i spółdzielczych. Można wskazać, że w latach 1996-2007 liczba dużych obszarowo gospodarstw indywidualnych (osób fizycznych) wzrosła z 28,5 do 58,6 tys., a więc ponad dwukrotnie. Jednak ich udział w ogólnej liczbie gospodarstw indywidualnych, ze względu na jeszcze niższy poziom wyjściowy, jest także minimalny i wynosi niecałe 2,3%.

Mimo tak niewielkiego udziału, gospodarstwa te gospodarują na relatywnie dużym areale gruntów rolnych (prawie 5,5 mln ha, a więc prawie 34% ogółu ziemi rolniczej będącej w użytkowaniu ogółu gospodarstw rolnych. (tab. 3). Wynika to z tego, że w procesie rozdysponowania ziemi popegeerowskiej powstało dużo gospodarstw rolnych wielkoobszarowych osób prawnych i fizycznych. Gospodarstw o areale 300-500 ha UR funkcjonuje nieco ponad 600 (2005 r. – 576,

Rozwój dużych obszarowo gospodarstw rolnych w Polsce
i woj. zachodniopomorskim w latach 2002-2007

	Jednostki	Liczba gospodarstw			UR w gospodarstwach w ha*		
		2002	2005	2007	2002	2005	2007
Polska	tys.	51,49	56,27	61,48	5509,1	5314,9	5474,6
	% ogółu	1,75	2,06	2,38	32,6	33,4	33,8
Woj. zachodniopomorskie	tys.	4,2	4,6	5,4	739,8	656,6	690,4
	% ogółu	5,9	7,1	9,4	73,0	73,7	70,8

* w 2002 r. gospodarstwa ogółem, w 2005 r. i 2007 r. gospodarstwa prowadzące działalność rolniczą.

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: *Systematyka i charakterystyka gospodarstw...* (2003); *Charakterystyka gospodarstw...* (2006, 2008) (tab. 3, 5).

2007 r. – 608), a ponad 500 ha UR nieco ponad 370 (2005 r. – 371, 2007 r. – 379), a użytkują one odpowiednio 228,6 tys. i 309,5 tys. ha UR.

Należy jednak zauważyć, że Polska pod względem struktury obszarowej gospodarstw jest bardzo silnie zróżnicowana regionalnie. Woj. zachodniopomorskie wyróżnia się zdecydowanie udziałem gospodarstw dużych obszarowo, a w szczególności gospodarstw powyżej 100 ha UR. Udział gospodarstw o areale 30 ha UR i więcej jest prawie 4-krotnie wyższy niż średnio w kraju i ponad 40-krotnie wyższy niż w woj. małopolskim. Nieco mniejsze rozpiętości występują między województwami, jeśli chodzi o udział gospodarstw dużych obszarowo w użytkowaniu ziemi rolniczej. W woj. zachodniopomorskim udział tych gospodarstw w użytkowaniu ziemi rolniczej wynosi prawie 71% UR i jest ponad 2-krotnie wyższy niż średnio w kraju (33,8%) i ponad 10-krotnie wyższy niż w woj. małopolskim (6,8%). Pod względem tego wskaźnika woj. zachodniopomorskie bliższe jest takim krajom, jak Dania, Niemcy i Francja niż regionowi południowo-wschodniemu Polski.

Znaczne regionalne zróżnicowanie występuje także w strukturze wewnętrznej grupy gospodarstw dużych pod względem wielkości obszarowej. W regionach popegerowskich w strukturze gospodarstw dużych obszarowo jest zdecydowanie większy udział gospodarstw powyżej 100 ha UR. W woj. zachodniopomorskim aż ponad 75% ogólnego areалу UR dużych gospodarstw rol-

Regionalne zróżnicowanie struktury gospodarstw dużych obszarowo prowadzących działalność rolniczą

Regiony	Jednostka miary	Ogółem	Struktura w %		
			30-50 ha UR	50-100 ha UR	>100 ha UR
Polska	liczba	55 656	61,9	24,6	13,4
	areal tys. ha	4 993,9	25,9	18,4	55,7
Woj. zachodniopomorskie	liczba	4 522	41,6	28,8	29,6
	areal tys. ha	656,6	10,9	13,7	75,4
Woj. świętokrzyskie	liczba	517	67,5	23,4	9,1
	areal tys. ha	30,2	43,4	26,3	30,3
Udział gospodarstw osób fizycznych w ogólnym areale UR					
Polska	%	68,3	94,4	97,6	44,2
Woj. zachodniopomorskie	%	84,4	99,1	98,1	48,7
Woj. świętokrzyskie	%	61,0	99,1	95,6	53,6

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: *Charakterystyka gospodarstw...* (2008).

nych znajduje się w gospodarstwach o areale >100 ha UR, podczas gdy w kraju średni udział wynosi niecałe 56%, a w woj. świętokrzyskim tylko 30%. W tej grupie obszarowej, we wszystkich województwach, duży udział w użytkowaniu gruntów rolnych mają, w odróżnieniu od grup o areale 30-50 ha i 50-100 ha, gospodarstwa osób prawnych, najczęściej spółki z o.o. (tab. 4).

2. Rozwój gospodarstw dużych ekonomicznie

Zmiany w strukturze obszarowej gospodarstw rolnych, mają odzwierciedlenie w zmianach w strukturze gospodarstw według wielkości ekonomicznej. Należy jednak przypomnieć, że wielkość ekonomiczna w największym stopniu zależy od wielkości i struktury produkcji rolnej. Natomiast obecna polityka rolna w Polsce nie preferuje wzrostu produkcji, czego odzwierciedleniem jest uproszczony system dopłat. W rezultacie wzrost liczby gospodarstw dużych ekonomicznie, a w szczególności ich udziału w użytkowaniu ziemi rolniczej jest

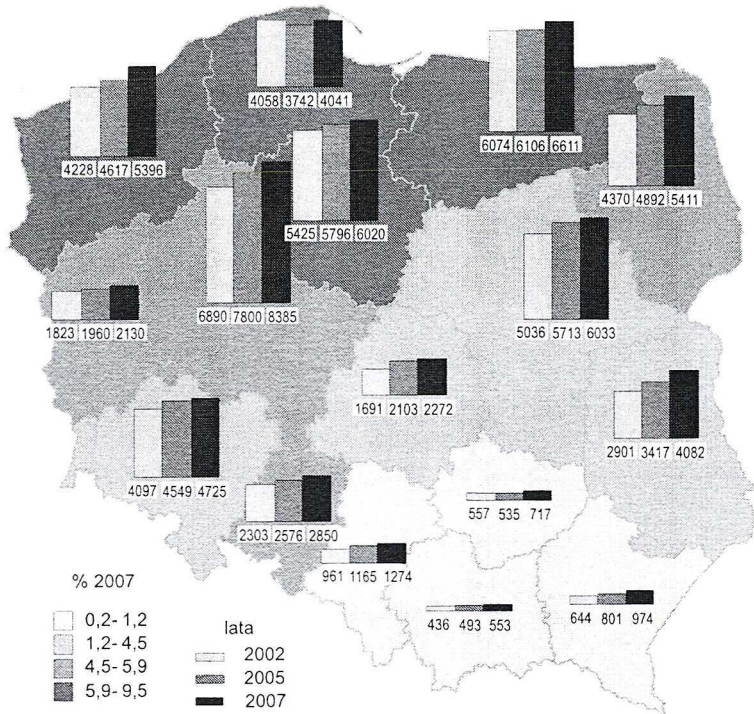
Tabela 5

Rozwój gospodarstw rolnych dużych ekonomicznie (40 ESU i więcej)
w Polsce i woj. zachodniopomorskim w latach 2002-2007

		Liczba gospodarstw			UR w gospodarstwach w ha		
		2002	2005	2007	2002	2005	2007
Polska	tys.	13,00	16,60	18,70	2803,2	2727,3	3025,8
	% ogółu	0,60	0,66	0,78	18,5	18,5	19,1
Woj. zachodniopomorskie	tys.	0,74	1,13	1,05	-	-	-
	% ogółu	1,70	2,00	1,90	-	-	-

powolny. Szczególnie niską dynamiką odznacza się woj. zachodniopomorskie. Należy także zauważyć, że rozpiętość między liczbą gospodarstw dużych obszarowo i dużych ekonomicznie w kraju (odpowiednio 61,5 tys. i 18,7 tys.) jest zbyt duża. Wskazuje to na niską intensywność produkcji rolnej i niską produktywność UR w znacznej części gospodarstw dużych obszarowo. Sytuacja w tym względzie jest szczególnie niekorzystna w woj. zachodniopomorskim, w którym dużych obszarowo gospodarstw jest 5,4 tys., a dużych ekonomicznie tylko nieco więcej niż 1 tys. Może to wynikać z tego, że przeważająca część gospodarstw dużych obszarowo w województwie to gospodarstwa oparte na dzierżawie lub zakupie ziemi popegeerowskiej i są one jeszcze w procesie restrukturyzacji, a także część z nich w niepewności z powodu braku w naszym kraju ustawy o dzierżawie jasno precyzującej prawa dzierżawcy.

Także w zakresie liczby gospodarstw dużych ekonomicznie, ich udziału w strukturze ogółu gospodarstw, a także w udziale w użytkowaniu ziemi rolniczej występuje duże zróżnicowanie regionalne. Najwyższą liczbą i udziałem takich gospodarstw charakteryzują się woj. wielkopolskie (prawie 4,3 tys.; 2,4%) i kujawsko-pomorskie (2,2 tys.; 2,2%), a więc województwa o najwyższej kulturze rolnej i efektywności produkcji rolnej. Na kolejnych miejscach plasują się województwa popegeerowskie: warmińsko-mazurskie (1,37 tys.; 2,1%) i zachodniopomorskie (1,05 tys.; 1,9%). Natomiast najmniejszą liczbą analizowanych gospodarstw i najniższym ich udziałem w strukturze ogółu gospodarstw charakteryzują się województwa południowo-wschodniej Polski: podkarpackie 246 i 0,2%, małopolskie: 269 i 0,1% i podkarpackie 266 i 0,1%.

Ryc. 1. Regionalne zróżnicowanie dynamiki rozwoju dużych obszarowo gospodarstw rolnych w latach 2002-2007

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych GUS (ryc. 1, 2).

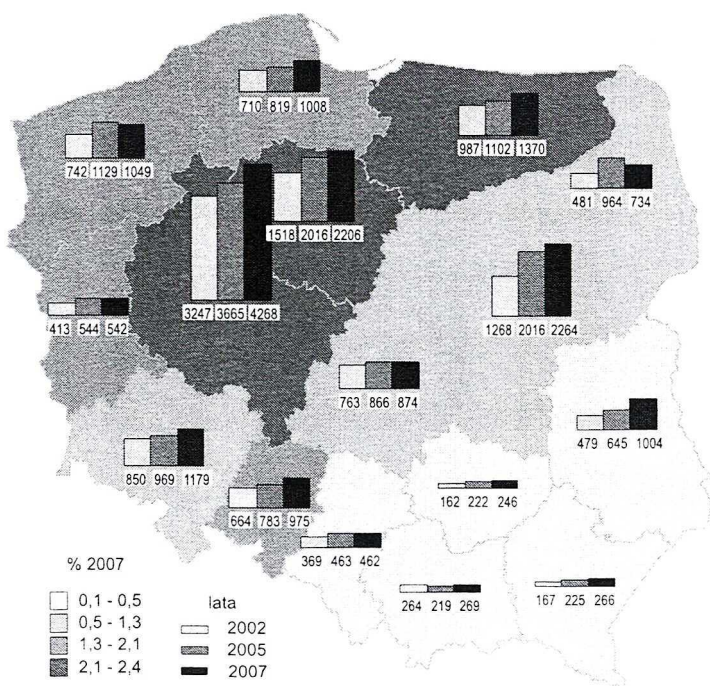
Zasadne jest pytanie, czy wyżej przedstawiony rozwój gospodarstw dużych obszarowo i ekonomicznie w Polsce jest wystarczająco dynamiczny i czy nadrabiamy dystans dzielący w tym względzie nasze rolnictwo w stosunku do rolnictwa krajów, z którymi konkurujemy i będziemy konkurować w przyszłości na wspólnym rynku rolnym UE.

3. Analiza porównawcza dużych gospodarstw rolnych w Polsce i wybranych krajach UE

Odpowiedź umożliwi analiza przemian strukturalnych w rolnictwie krajów UE15 o podobnych warunkach agroklimatycznych i podobnej strukturze produkcji, a więc np. w takich krajach, jak Niemcy, Dania, Belgia, Francja

czy Irlandia. Analizując procesy zachodzące w rolnictwie tych krajów można zauważyć proces ciągłego, szybkiego zmniejszania się liczby gospodarstw rolnych ogółem. Jednocześnie w tych krajach widoczny jest wzrost liczby gospodarstw rolnych większych obszarowo i ekonomicznie, oraz dynamiczny proces koncentracji zasobów czynników produkcji w tych gospodarstwach. W ostatnich kilkunastu latach proces ten dotyczy zasadniczo gospodarstw bardzo dużych obszarowo (o areale ponad 50 ha UR) i gospodarstw dużych ekonomicznie (ponad 40 ESU). Właśnie z tego typu gospodarstwami będą konkurować nasze gospodarstwa rolne na wspólnym rynku rolnym UE.

W rezultacie w większości krajów UE z którymi, ze względu na strukturę produkcji rolnej, będziemy konkurować na wspólnym rynku rolnym UE, zdecydowana większość, bo aż ponad 3/4, użytków rolnych znajduje się w gospodarstwach dużych ekonomicznie. W gospodarstwach tych wytwarzana jest ogromna większość towarowej produkcji rolnej. Podobna sytuacja jest w krajach UE10

Ryc. 2. Regionalne zróżnicowanie dynamiki rozwoju gospodarstw dużych ekonomicznie w latach 2002-2007

tw. postsocjalistycznych, w których proces koncentracji w rolnictwie dokonał się przez tzw. uspołecznienie rolnictwa, a w procesie przemian systemowych nie dokonano rozdrobnienia rolnictwa. Przykładem mogą być Czechy i Słowacja. W krajach tych ponad 70% użytków rolnych znajduje się w użytkowaniu gospodarstw bardzo dużych ekonomicznie (tab. 6).

Widoczny jest także szybki proces tracenia na znaczeniu gospodarstw mniejszych ekonomicznie. W większości krajów, z którymi rolnictwo polskie będzie konkurować, poza polem obserwacji FADN znajdują się już gospodarstwa poniżej 8 ESU, a nawet poniżej 16 ESU. Oznacza to, że w tych krajach gospodarstwa te stanowią margines w rolnictwie, wytwarzają mniej niż 10% wartości standardowej nadwyżki bezpośredniej (SGM) i nie są uważane za towarowe.

Analiza przemian w strukturze gospodarstw rolnych w tych krajach wskazuje, że nie tylko nie nadrobiamy dystansu, ale dystans ten nawet powiększa się. Można to bardziej szczegółowo przedstawić na przykładzie przemian w strukturze gospodarstw rolnych w Danii w latach 1990-2003:

- Zmniejszenie liczby gospodarstw rolnych z 81,1 do 48,2 tys., a więc aż o ponad 40%. Zdecydowanie wolniej malała liczba gospodarstw o areale 50-100 ha UR, z 12,1 do 9,5 tys. (o ok. 22%). Rosła tylko i to bardzo dynamicznie, liczba gospodarstw o areale ponad 100 ha UR, z 3,4 do prawie 7,7 tys. (2,2-krotny wzrost). W rezultacie w strukturze ogółu gospodarstw znacznie wzrósł udział gospodarstw bardzo dużych obszarowo (>50 ha), z 19,2% do 35,6%, w tym w szczególności gospodarstw powyżej 100 ha, z 4,2 do

Tabela 6

Użytki rolne w gospodarstwach dużych obszarowo i dużych ekonomicznie w Polsce i wybranych krajach UE w 2005 r.*

Kraj	Gospodarstwa duże obszarowo ha UR			Gospodarstwa duże ekonomicznie ESU		
	30-50	50-100	>100	40-100	100-250	>250
Polska	8,6	6,1	17,4	6,7	4,6	7,2
Dania	10,0	23,8	53,2	18,7	32,6	26,5
Niemcy	11,8	22,3	50,4	26,2	23,3	28,2
Francja	9,9	29,3	51,7	40,5	30,4	5,8
Czechy	2,4	4,2	88,3	9,3	13,1	61,9
Słowacja	1,2	2,4	91,8	11,1	19,4	54,9

* % UR będących w użytkowaniu ogółu gospodarstw rolnych
Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych Eurostatu.

15,9%. Natomiast przy bardzo niewielkim zmniejszeniu areału UR (o 4,4%) nastąpił wzrost areału UR tylko w gospodarstwach >100 ha, z 0,57 do 1,37 mln ha, a ich udział w użytkowaniu ziemi rolniczej wzrósł z 20,5 do 51,7%.

- Wzrost liczby i udziału gospodarstw bardzo dużych ekonomicznie: 100-250 ESU, z 4,6 do 8,7 tys. (o prawie 88%), a ich udział z 5,7 do 18,0% i >250 ESU, z 0,5 do 3,0 tys. (wzrost 5,8-krotny), a ich udział z 0,6 do 6,3%. W strukturze użytkowania ziemi rolniczej udział gospodarstw bardzo dużych ekonomicznie wzrósł z 0,6 do 1,5 mln ha, a więc z 21,7 do 36,2%, w tym o wielkości >250 ESU z 130 do 634 tys. ha (aż prawie 5-krotnie), a ich udział z 4,7 do 12,6%.
- Znaczne zmniejszenie zasobów pracy w gospodarstwach rolnych ogółem z 95,1 do 60,7 tys. Zatrudnienie w przeliczeniu na osoby w pełni zatrudnione (AWU) na 100 ha UR zmniejszyło się z 3,42 do 2,28. Jednocześnie nastąpiła koncentracja zasobów pracy w gospodarstwach:
 - o areale ponad 100 ha UR (liczba pracujących w tych gospodarstwach wzrosła z 10,7 do 20,8 tys., a ich udział w ogólnej liczbie pracujących wzrósł z 11,3 do 34,3%. W gospodarstwach tych na 100 ha zatrudnienie zmniejszyło się z 1,88 do 1,52 AWU;
 - o wielkości ekonomicznej >250 ESU (liczba pracujących wzrosła z 4,9 do 16,6 tys., a ich udział wzrósł z 5,0 do 27,0%) i 100-250 ESU (liczba pracujących wzrosła nieznacznie z 15,2 do 16,4 tys., ale udział wzrósł z 16,0 do 27%). W rezultacie w gospodarstwach bardzo dużych ekonomicznie pracuje już ponad 54% ogółu pracujących w gospodarstwach rolnych.

W tym okresie w Danii był wyraźnie widoczny proces koncentracji w gospodarstwach specjalistycznych. Na przykład liczba gospodarstw specjalizujących się w bydle mlecznym zmniejszyła się z 15,9 do 6,3 tys. Jednocześnie jednak w tej grupie liczba gospodarstw o wielkości ekonomicznej >100 ESU wzrosła z 1,5 do 3,9 tys., a ich udział w strukturze tych gospodarstw wzrósł z 9,5 do 62,1%. Jeszcze większa koncentracja nastąpiła w grupie gospodarstw specjalizujących się w zwierzętach ziarnożernych (drób i trzoda chlewna) Liczba tych gospodarstw zmniejszyła się z prawie 4 tys. do 2,7 tys. Jednocześnie liczba tego typu gospodarstw >100 ESU wzrosła z 1,2 do 2,1 tys. i stanowią one prawie 77% ogółu gospodarstw tej specjalizacji.

Proces koncentracji i specjalizacji doprowadził do tego, że w rolnictwie duńskim zdecydowanie dominują już gospodarstwa bardzo duże o areale 100 ha i więcej i gospodarstwa o wielkości ekonomicznej 100 ESU i więcej. Przy tym, w ostatnich latach najbardziej dynamicznie rozwijają się gospodarstwa 250 ESU

i więcej. Można powiedzieć, że gospodarstwa duńskie przerosły już Wspólnotową Typologię Gospodarstw Rolnych.

Można postawić pytanie, jak polskie duże gospodarstwa rolne prezentują się na tle dużych gospodarstw duńskich. Analiza danych FADN wskazuje, że duże ekonomicznie indywidualne gospodarstwa rolne w Polsce w stosunku do tego typu gospodarstw w Danii:

- Nie różnią się pod względem średniej wielkości ekonomicznej. Niższy poziom wyposażenia naszych gospodarstw w aktywa trwałe i bieżące nadrabiany jest większym areałem UR i większymi nakładami pracy.
- Oparte są w znacznie większym stopniu na pracy najemnej, szczególnie dotyczy to gospodarstw ponad 100 ESU.
- Ustępują wyraźnie, bo ok. 3-krotnie, duńskim pod względem wydajności pracy.
- Ustępują, chociaż w mniejszym stopniu, pod względem produktywności ziemi (wartość produkcji na 1 ha UR w gospodarstwach 40-100 ESU jest o ok. 1,5-raza, a w gospodarstwach ponad 100 ESU 2,5 raza niższa niż w odpowiednich gospodarstwach duńskich). Wynika to z niższych plonów, niższych wydajności zwierząt gospodarskich, ale przede wszystkim z niższej intensywności gospodarowania (przede wszystkim znacznie niższy poziom produkcji zwierzęcej). Należy jednak zauważyć, że te rozpiętości są znacznie mniejsze niż w grupie gospodarstw średnich i małych ekonomicznie:
 - charakteryzują się zdecydowanie niższym (aż ok. 9-krotnie) kosztem pracy najemnej w przeliczeniu na 1 AWU;
 - charakteryzują się zdecydowanie, bo aż 4-krotnie niższymi czynszami (przede wszystkim dzierżawnymi) w przeliczeniu na gospodarstwo, a w jeszcze większym stopniu w przeliczeniu na 1 ha UR;
 - są zdecydowanie mniej zadłużone.

Różnice są racjonalne, wynikają z niskiej ceny pracy i ziemi w Polsce, co z kolei jest pochodną ogólnie znacznie niższego rozwoju gospodarczego naszego kraju. Jak wskazuje Tomczak (2005) poziom transformacji gospodarstw rodzinnych w rolnictwie jest ściśle skorelowany z poziomem rozwoju gospodarczego danego kraju.

Różnice te skłaniają do pytania o relacje w zakresie wyników ekonomicznych. Okazuje się, że duże ekonomicznie gospodarstwa w Polsce w porównaniu do tego typu gospodarstw w Danii osiągają:

- Zdecydowanie wyższy dochód średnio na gospodarstwo – gospodarstwa 40-100 ESU o ok. 50%, a gospodarstwa ponad 100 ESU prawie 5-krotnie.

- Znacznie, bo aż ponad 3-krotnie wyższy dochód w przeliczeniu na 1 FWU w gospodarstwach powyżej 100 ESU i nieco niższy, o 21% w gospodarstwach 40-100 ESU. Wyższe dochody średnio na gospodarstwo w Polsce wynikają przede wszystkim z niskich kosztów zewnętrznych naszych gospodarstw (niskie koszty pracy najmniejszej, czynsze i odsetki w związku z niskim zadłużeniem). W rezultacie nasze gospodarstwa im mają większy areal i zatrudniają (oczywiście racjonalnie) więcej pracowników najemnych tym osiągną większe dochody na gospodarstwo i na 1 FWU.
- Zdecydowanie, bo o ok. 4-krotnie, niższą wartość dodaną netto na 1 AWU, co wynika przede wszystkim z wysokich nakładów pracy w naszych gospodarstwach i niskiej wartości produkcji oraz niskich dopłat bieżących.
- Znacznie niższe dopłaty średnio do gospodarstwa, a w szczególności w przeliczeniu na 1 ha UR, jednak tylko niewiele niższe w przeliczeniu na jednostkę produkcji rolnej.

Należy podkreślić, że duże gospodarstwa, zarówno polskie, jak i duńskie, legitymują się dodatnią wartością inwestycji netto, z tym że nasze gospodarstwa 40-100 ESU większą, a ponad 100 ESU zdecydowanie niższą. Jeśli jednak weźmiemy pod uwagę, że w warunkach duńskich rozwojowymi gospodarstwami są już tylko gospodarstwa ponad 100 ESU to porównanie wypada zdecydowanie na korzyść rolnictwa duńskiego. Poziom inwestycji w tych gospodarstwach jest kilkunastokrotnie wyższy niż w gospodarstwach polskich.

Analiza danych FADN wskazuje, że polskie gospodarstwa rolne duże ekonomicznie (w zdecydowanej większości duże obszarowo), w obecnych warunkach, są konkurencyjne w stosunku do ogółu gospodarstw z porównywalnych krajów UE, w tym także do gospodarstw dużych ekonomicznie. Podstawowym problemem jest to, że liczba dużych obszarowo gospodarstw rolnych, a w jeszcze większym stopniu dużych ekonomicznie rośnie zdecydowanie za wolno, a ich udział w strukturze ogółu gospodarstw jest wciąż niewielki. Znacznie większym problemem jest to, że jeszcze wolniej rośnie udział tych gospodarstw w użytkowaniu ziemi rolniczej. W woj. zachodniopomorskim można nawet mówić o stagnacji w tym względzie.

4. Wpływ dużych gospodarstw rolnych na rozwój rolnictwa i obszarów wiejskich

Przechodząc do analizy wpływu dużych gospodarstw rolnych na rozwój rolnictwa i obszarów wiejskich należy stwierdzić, że większość z nich, stosując

nowoczesne technologie uprawy roślin i utrzymania zwierząt gospodarskich, uzyskuje dobre wyniki w zakresie wydajności roślin i zwierząt (tab. 7.) Wyniki te zarówno średnio w kraju, jak i regionie Mazury i Pomorze, w którym kluczową rolę odgrywa woj. zachodniopomorskie, są zdecydowanie lepsze niż uzyskiwane przez gospodarstwa małe i średnie. Wyniki te mają wyraźną tendencję rosnącą wraz ze wzrostem obszaru, jak i wielkości ekonomicznej gospodarstw. Przewaga w tym zakresie dużych gospodarstw nad gospodarstwami drobnymi i średnimi wyraźnie wzrasta. Z badań realizowanych w IERiGŻ wynika, że przewaga w średnich plonach w dt/ha gospodarstw popegeerowskich o areale 100 ha i więcej nad gospodarstwami indywidualnymi średnio w latach 1995-1997 i 2000-2001 wzrosła dla: zbóż z 11,7 do 20,7, ziemniaków odpowiednio z 26 do 116, rzepaku 2,2 do 8,2 i buraków cukrowych z 67 do 122, natomiast przewaga w mleczności krów z 1327 do 2466 l/krowę rocznie². W rezultacie

Tabela 7

Plony pszenicy i mleczność krów w gospodarstwach rolnych*
według wielkości obszarowej i ekonomicznej w kraju
i w regionie Mazury i Pomorze

Wyszczególnienie	Plon pszenicy w dt/ha		Mleczność krów kg/krowę	
	kraj	województwo	kraj	województwo
Według wielkości obszarowej użytków rolnych				
<5 ha	36,8	41,6	3153	3021
5-10 ha	35,3	30,5	3472	3580
10-20 ha	38,3	39,5	3972	3873
20-30 ha	40,6	44,6	4427	4294
30-50 ha	43,3	45,2	4822	4633
>50 ha	47,6	48,1	5967	5495
Według wielkości ekonomicznej w ESU				
<4 ESU	35,0	30,2	3264	3225
4-8 ESU	37,5	41,1	3610	3708
8-16 ESU	41,1	44,2	4205	4234
16-40 ESU	44,6	47,0	4922	4769
40-100 ESU	45,0	45,2	5904	5386
>100 ESU	50,1	49,6	6629	6359

* dotyczy tylko 745 tys. gospodarstw towarowych (powyżej 2 ESU) objętych badaniami FADN
Źródło: Wyniki polskiego FADN.

² Gucewicz *et al.* (2003).

duże gospodarstwa mogą w swoich rejonach działania aktywnie promować postęp naukowo-techniczny, w tym i biologiczny.

Duże gospodarstwa rolne są także coraz częściej promotorami realizacji, przez rolnictwo, funkcji ochrony przyrody. Ekologiczne metody gospodarowania stosuje 2,5% dużych gospodarstw przy średniej dla ogółu gospodarstw – 0,3%, a dla gospodarstw 5-10 ha – 0,5%, 10-20 ha – 0,8% i 20-30 ha – 1,0%. Duże gospodarstwa rolne stanowią 18,4% ogółu gospodarstw posługujących się tymi metodami. Stosują one także znacznie częściej (ponad 10-krotnie) niż gospodarstwa małe i średnie (odpowiednio 10% i 0,9%) nawozy zielone (najczęściej łubin lub motylkowe na przyoranie). Można także stwierdzić, że duże gospodarstwa rolne znacznie częściej stosują nawożenie organiczne (stosuje je 75% tych gospodarstw) niż gospodarstwa ogółem (nieco ponad 50%) i podobnie często, jak typowe dla Polski gospodarstwa rolne, a więc gospodarstwa 5-15ha (76%). Można więc stwierdzić, że obecnie, wbrew obiegowym opiniom, większość dużych gospodarstw rolnych nie degraduje ziemi rolnej, a wręcz odwrotnie dba o jej żyzność, często znacznie lepiej niż gospodarstwa drobne.

Należy jednak zauważyć, że grupa gospodarstw rolnych dużych obszarowo i ekonomicznie, w szczególności powstałych na majątku popegeerowskim, jest dopiero w fazie kształtowania się. W grupie tej jest wyraźnie widoczny ciągły, coraz głębszy i szerszy, proces restrukturyzacji i modernizacji gospodarstw. Nie ustaje, a nawet nasila się proces zmian w strukturze obszarowej własnościowej. Coraz więcej dzierżawców, szczególnie spółek pracowniczych, poszukuje inwestorów strategicznych. Zachodzą znaczne zmiany w strukturach organizacyjnych gospodarstw. Zmiany te mają służyć poprawie sprawności i konkurencyjności gospodarstw. Ten proces jest szczególnie silny w woj. zachodniopomorskim. W rezultacie mimo to, że grupa gospodarstw dużych obszarowo i ekonomicznie uzyskuje w sumie dobre wyniki ekonomiczno-finansowe część gospodarstw przynosi straty. Można to zobrazować na przykładzie przedsiębiorstw rolnych woj. zachodniopomorskiego zatrudniających 10 i więcej pracowników (tab. 8.).

W 2007 r. sytuacja finansowa w przedsiębiorstwach specjalizujących się w produkcji polowej (0.11) była znacznie trudniejsza niż w przedsiębiorstwach specjalizujących się w produkcji zwierzęcej (0.12) i w przedsiębiorstwach wielostronnych (0.13) (zob. tab. 8). Sytuacja w bieżącym roku może być odwrotna ze względu na niekorzystne zmiany cen, przede wszystkim na rynku wieprzowiny.

Charakterystyka przedsiębiorstw rolnych woj. zachodniopomorskiego
zatrudniających 10 i więcej pracowników

Charakterystyka przedsiębiorstw rolnych	Kategorie przedsiębiorstw*		
	0.11	0.12	0.13
Liczba jednostek	37	12	31
Przeciętne zatrudnienie – pełnozatrudnieni	921	749	668
– na 1 jednostkę	24,9	62,4	21,5
Przychody ze sprzedaży i zrównane (tys. zł)	225 889	175 181	359 960
– na 1 jednostkę	6 105	14 598	11 612
– na 1 pełnozatrudnionego	245	234	539
Dotacje (tys. zł)	28 823	4 270	15 825
– na 1 jednostkę	779	356	510
Podatki i opłaty	4 570	1 403	7 208
Zysk netto (tys. zł)	25 321	22 752	77 178
Strata netto (tys. zł)	7 760	612	7 065

0.11 – specjalizujące się w produkcji polowej; 0.12 – specjalizujące się w produkcji zwierzęcej; 0.13 – wielostronne.

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych GUS.

Podsumowanie

Rozwój gospodarstw dużych obszarowo i ekonomicznie prowadzi do poprawy efektywności i konkurencyjności polskiego rolnictwa oraz zmniejsza dystans dzielący go od rolnictwa północnych krajów UE. Przede wszystkim należy podkreślić, że gospodarstwa te na tle całego naszego rolnictwa charakteryzują się wysokimi wydajnościami jednostkowymi roślin i zwierząt, wysoką wydajnością pracy oraz wysoką wartością dodaną netto na 1 pracującego, w których to wskaźnikach odstawiamy najbardziej od północnych krajów UE.

Odrębnym problemem jest wpływ rozwoju dużych gospodarstw rolnych na rozwój obszarów wiejskich. Przede wszystkim należy zauważyć, że obecnie funkcjonujące gospodarstwa popeggerowskie nie są odpowiedzialne za zaburzenia i trudności w rozwoju obszarów wiejskich w regionach, w których do 1991 r. dominowały PGR. Zaburzenia te i trudności wynikają z braku wyobraźni u przygotowujących i zatwierdzających *Ustawę dotyczącą likwidacji PGR i rozdysponowania ich mienia*. Wszystkie późniejsze trudności

mają źródło w tej *Ustawie*. Przyjęte rozwiązania w *Ustawie* okazały się nie tylko błędne, ale i bardzo kosztowne zarówno ekonomicznie, jak i społecznie. Potwierdzają to także kreatorzy i realizatorzy polskiej prywatyzacji, tacy jak Lewandowski, Gruszecki i Pietrewicz kierujący prywatyzacją polskiej gospodarki w latach 1990-1997. Na pytanie o największe porażki polskiej prywatyzacji wskazują właśnie prywatyzację PGR³. Obecnie jednak podstawowym problemem jest stabilne i sprawne funkcjonowanie gospodarstw powstałych na majątku byłych PGR. Zapewnienie stabilności tym gospodarstwom jest podstawowym warunkiem ich stabilnego rozwoju. Dotyczy to w szczególności dzierżawców. Tylko pewność długoletniego gospodarowania, a przede wszystkim możliwość dziedziczenia dzierżawy skłoni dzierżawców do inwestowania nie tylko w środki trwałe ruchome, ale także w środki trwałe związane na stałe z dzierżawioną ziemią. Z punktu widzenia rozwoju obszarów wiejskich w rejonie działania dużych obszarowo gospodarstw rolnych najważniejszy jest ich stabilny rozwój. Zapewnia to bowiem nie tylko pracę stałą i sezonową dla określonej liczby pracowników w tych gospodarstwach, ale także pracę dla wielu osób w firmach obsługujących te gospodarstwa. Szczególnie korzystnym czynnikiem jest to, że stabilnie funkcjonujące, efektywne duże gospodarstwa rolne znacznie częściej niż gospodarstwa mniejsze skłonne są do podejmowania różnych przedsięwzięć pozarolniczych (tab. 9). Przy tym bardzo często przyciągają na teren gminny innych inwestorów.

Gospodarstwa duże obszarowo podejmują także znacznie częściej działalność gospodarczą inną niż działalność rolnicza, ale bezpośrednio związaną z gospodarstwem rolnym. W 2007 r. odsetek gospodarstw prowadzących taką działalność dla ogółu gospodarstw rolnych wynosił 4,8% i wzrastał wraz ze wzrostem powierzchni UR w gospodarstwie od 3,7% w grupie obszarowe 0-1 ha do 7,6% w grupie 30-50 ha; 10,7% w grupie 50-100 ha i 21,9% w grupie ponad 100 ha⁴. Najbardziej rozpowszechnioną działalnością jest działalność usługowa własnym sprzętem, agroturystyka i przetwórstwo produktów rolnych.

Można stwierdzić, że restrukturyzujące i modernizujące się duże obszarowo gospodarstwa rolne, zmniejszając zatrudnienie mogą w jakimś stopniu (rozpatrując problem w krótkiej perspektywie) pogłębiać niekorzystną sytuację na lokalnych rynkach pracy. Należy jednak zauważyć, że proces restrukturyzacji i modernizacji naszego rolnictwa jest nie do uniknięcia. Rozpatrując

³ Bałtowski (2002), s. 246-248.

⁴ *Charakterystyka gospodarstw...* (2008) s. 162-163.

Gospodarstwa prowadzące działalność pozarolniczą
(w % ogółu gospodarstw danej grupy) w 2002 r.

Grupy obszarowe gospodarstwa ha UR	Prowadzące działalność pozarolniczą w %	
	indywidualne	pozostałe
Ogółem	12,4	58,6
1- 5	13,8	41,7
5-10	11,8	45,0
10-20	10,7	51,5
20-50	12,0	57,2
50-100	17,9	63,3
100-500	28,1	64,7
500-1000	35,0	64,5
>1000	46,3	72,2

Źródło: Dzun (2005).

problem w dłuższej perspektywie można z całym przekonaniem stwierdzić, że stabilnie funkcjonujące, umacniające się ekonomicznie duże obszarowo gospodarstwa rolne będą korzystnie oddziaływać na rozwój obszarów wiejskich w rejonie swojego działania⁵. Znacznie większe problemy w rozwoju obszarów wiejskich mogą przeżywać obszary wiejskie zdominowane przez gospodarstwa drobne. Narastający problem konkurencyjności będzie wymuszać szybkie przemiany w strukturze agrarnej naszego rolnictwa.

Literatura

- Bałtowski M., 2002, *Przekształcenia własnościowe przedsiębiorstw państwowych w Polsce*. PWN, Warszawa, s. 246-248.
- Charakterystyka gospodarstw rolnych w 2005 r.* GUS, Warszawa 2006.
- Charakterystyka gospodarstw rolnych w 2007 r.* GUS, Warszawa 2008.
- Dzun W., 2003, *Duże gospodarstwa rolne i ich wpływ na rozwój rolnictwa i obszarów wiejskich*, [w:] *Aktywizacja wiejskich obszarów problemowych*, M. Kłodziński, W. Dzun (red.), s. 125-139.

⁵ Dzun (2003), s. 125-139.

- Dzun W., 2005, *Działalność pozarolnicza gospodarstw rolnych a rozwój obszarów wiejskich*, [w:] *Rolnictwo a rozwój obszarów wiejskich*, M. Kłodziński, W. Dzun (red.). IRWiR PAN, AR w Szczecinie, Warszawa.
- Gucewicz W., Osuch D., Zdzieborska M., 2003, *Wyniki produkcyjno-ekonomiczne wielkoobszarowych gospodarstw powstałych na majątku byłych PGR*. IERiGŻ, Warszawa.
- Systematyka i charakterystyka gospodarstw rolnych w 2002*. GUS, Warszawa 2003.
- Tomczak F., 2005, *Gospodarka rodzinna w rolnictwie. Uwarunkowania i mechanizmy rozwoju*. IRWiR PAN, Warszawa.
- Wyniki standardowe uzyskane przez gospodarstwa rolne uczestniczące w Polskim FADN*. IERiGŻ-PIB, Warszawa 2007.